

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ «ΔΕΚΕΜΒΡΗ»: ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΕΣ*

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΛΑΜΠΑΝΙΔΗΣ

Αν υπάρχει μία αναμφίβολα θετική «κληρονομιά» του περασμένου Δεκέμβρη, είναι ότι μας έκανε ξανά να συζητήσουμε. Κάτι παρόμοιο έγραφε ο Σταύρος Ζουμπουλάκης στο εισαγωγικό σημείωμα του σχετικού αφιερώματος της *Νέας Εστίας*, επαναλαμβάνοντας στον τίτλο το ερώτημα που βρισκόταν στα χείλη ολονών: Τι ακριβώς συνέβη το Δεκέμβρη;¹ Η βαρύτητα των γεγονότων του Δεκέμβρη, όπως και αν τα αξιολογεί κανείς, επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι, εκτός από το ερώτημα, στα χείλη ολονών, και στα μολύβια αρκετών, υπήρχαν και απαντήσεις. Απαντήσεις βέβαια πρόχειρες, προσωρινές και εκκρεμείς. Που όμως διατυπώθηκαν, ανοίγοντας μια ευρύτατη δημόσια συζήτηση, δηλαδή δημιουργώντας έναν δημόσιο χώρο, από όπου φυσικά δεν έλειπε το πάθος, η συμπάθεια και η εμπάθεια, η πολιτική και η πολεμική. Και μέσα σε αυτή τη συζήτηση αναγκαστήκανε όλοι, ή τελοσπάντων πολλοί, να πάρουν θέση απέναντι στα πράγματα, να επιχειρήσουν, όπως έγραφαν τα *Σύγχρονα Θέματα* στο εισαγωγικό σημείωμα του δικού τους αφιερωματικού τεύχους,² να κατανοήσουν τα δυσδιάκριτα, άτακτα, υβριδικά μηνύματα που εξέπεμπαν τα γεγονότα –τουλάχιστον όσοι δεν έσπευσαν να «στρέψουν τα νώτα στην εποχή μας», να την «τακτοποιήσουν» ή να την «εκκαθαρίσουν καταγγέλλοντας», καθώς συνεχίζει το ίδιο σημείωμα.

Οι προσεγγίσεις που προτάθηκαν ήταν πολυάριθμες και ένα πρώτο «καθήκον» που αναλαμβάνω εδώ είναι μια βασική οριοθέτηση και διάκρισή τους. Αφήνοντας, λοιπόν, κατά μέρος τις παρεμβάσεις πολεμικής, που ήταν ίσως οι περισσότερες και λογικό είναι, θα ασχοληθώ με εκείνες που επιχειρήσαν μία κριτική κατανόηση του υπάρχοντος, που δεν ήταν και λίγες εν τέλει, αντλώντας το υλικό κυρίως από τρία σχετικά «αφιέρωματα», της *Νέας Εστίας*, των *Σύγχρονων*

Θεμάτων και του Ελληνικού Παρατηρητηρίου του LSE. Βάζοντας όμως μια υποσημείωση στην άποψη των *Σύγχρονων Θεμάτων*, ότι δηλαδή η «εξέγερση» του Δεκέμβρη λειτούργησε «διαταρακτικά, γιατί τα όποια νοήματά της περισσεύουν από τις διαθέσιμες ταξινομικές κατηγορίες»: προφανώς γεγονότα σαν του Δεκέμβρη, πρωτόφαντα και ανέκδοτα, τουλάχιστον για τα καθ' ημάς, μας φέρνουν σε μια αναλυτική αμηχανία, έτσι που αναρωτιόμαστε αν τα «παλιά» μας διανοητικά εργαλεία επαρκούν ή αν ισχύει το ρηθέν «καινούρια κατάσταση, καινούρια (αναλυτικά) καθήκοντα». Ωστόσο, όπως ίσως φανεί παρακάτω, στην πάλη των ιδεών καθείς και τα όπλα του –έτσι, στις περισσότερες προσεγγίσεις φαίνεται ότι καθείς προσήλθε με την αμηχανία του αλλά και με τη δική του θεωρητική σκευή, την αναλυτική εξάρτυση που έχει επιλέξει· και εν τέλει αυτή η διασταύρωση είναι που ζωογονεί τη συζήτηση και ενδέχεται να διαμορφώνει, διαλεκτικά, νέα εργαλεία για τη σκέψη.

Καταρχάς, λοιπόν, θα προσπαθήσω να προτείνω μία εν πολλοίς σχηματική πλην απαραίτητη και όχι εντελώς αβάσιμη, κατά τη γνώμη μου, ταξινόμηση των προσεγγίσεων που διατυπώθηκαν σε τέσσερις κύριες κατηγορίες, με βάση τις μεθοδολογικές, ερμηνευτικές και ενδεχομένως θεωρητικές προϋποθέσεις και συνεπαγωγές τους.

1) Η εξέγερση ως βίαιη αντίδραση σε μια «μπλοκαρισμένη κοινωνία»: αυτός θα μπορούσε να είναι ο γενικός τίτλος μιας «ομάδας» παρεμβάσεων, οι περισσότερες εκ των οποίων συγκεντρώνονται στο σχετικό αφιέρωμα του Ελληνικού Παρατηρητηρίου του LSE.³ Αυτή η πρώτη «ομάδα» θεωρήσεων εντοπίζει ορισμένες χρόνιες, «θεσμικές» παθογένειες της ελληνικής κοινωνίας, που δημιουργούν ένα διαρκές υπόστρωμα «κρίσης»: τα πανταχού παρόντα πελατειακά δίκτυα, η εκτεταμένη διαφθορά, η γραφειοκρατία και η αναποτε-

λεσματικότητα της διοίκησης και του κρατικού μηχανισμού,⁴ διασταυρώνονται με την απόλυτη κατακυρίαση του πολιτικού πεδίου από τα κόμματα. Όπως σταθερά υποστηρίζει ο Ν. Μουζέλης,⁵ η κομματική λογική στην Ελλάδα αποικιοποιεί (με την ορολογία του Χάμπερμας) όλες τις θεσμικές σφαίρες, υπονομεύοντας την αυτονομία τους και καταπνίγοντας τις ενδιάμεσες δομές, δηλαδή τη συγκρότηση μιας ισχυρής κοινωνίας πολιτών (με ΜΚΟ και πραγματικά ανεξάρτητες αρχές, που θα βάζουν όρια στην κρατική-κομματική δράση), στοιχείο μάλλον συστατικό ενός ατελούς κοινοβουλευτισμού της ημι-περιφέρειας.

Η (κατά Μουζέλη) «κομματοκρατία» διαμορφώνει ένα απολύτως συγκρουσιακό πεδίο διαμεσολάβησης των κοινωνικών συμφερόντων, συχνά με πελατειακούς, συντεχνιακούς και στενά κομματικούς όρους, που όμως αδυνατεί να διαμορφώσει ευρύτερες συναινέσεις. Συναινέσεις τέτοιες που να επιτρέπουν μια σειρά μεταρρυθμίσεων, ζωτικών στο πλαίσιο αυτής της ανάγνωσης (εξού και η αποτυχία των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών στο ασφαλιστικό σύστημα, στην εκπαίδευση, ιδίως την ανώτατη, στον εργασιακό τομέα κ.ο.κ.).⁶ Επομένως: ένας μη αξιόπιστος δημόσιος βίος,⁷ διεφθαρμένος και αναποτελεσματικός, ένα σύστημα διακυβέρνησης κυριαρχούμενο από τα κόμματα, χωρίς δυνατότητες επεξεργασίας των αυξημένων προσδοκιών των «από κάτω» (οι οποίες άλλωστε ματαιώνονται και από την προϊούσα οικονομική κρίση), δηλαδή ένα πολιτικό κατεστημένο αποξενωμένο από την κοινωνία και σχεδόν απονομιμοποιημένο, συνθέτουν μία κατάσταση όπου «οι συμβατικοί δημοκρατικοί δίαυλοι δεν μπορούν να εκπροσωπήσουν πειστικά τα διαφορετικά αιτήματα»⁸ –εν ολίγοις σημαίνουν ένα σύστημα κυβέρνησης χωρίς δομική ισχύ, με χαμηλή ικανότητα μεταρρύθμισης, άρα μια «μπλοκαρισμένη κοινωνία».⁹

Ο Γιάννης Μπαλαμπανίδης φοιτά στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Σε αυτό το έδαφος, οι νεότεροι ιδίως, μπροστά στη ματαίωση των προσδοκιών τους από την αγορά και το εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά και εντός του «ταυτοτικού κενού» που συνεπάγεται η «κατασκευή της βιογραφίας» στην ανακλαστική νεωτερικότητα (σύμφωνα με τις επεξεργασίες των Άντονι Γκίντενς, Ούλριχ Μπεκ κ.ά.), αποστρέφονται τους παραδομένους «δημοκρατικούς διαύλους» και γίνονται ευεπίφοροι σε μια κουλτούρα αντίδρασης όπου η πολιτική βία «αποκτά αναπάντεχη και επικίνδυνη νομιμοποίηση».¹⁰

Η οπτική αυτή, ωστόσο, μοιάζει να τοποθετείται αποφασιστικά υπό ένα «από τα πάνω» πρίσμα: τονίζοντας όψεις όπως η ισχύς του συστήματος διακυβέρνησης, η αποτελεσματικότητα ή μη των πολιτικών ελίτ να διαμορφώνουν συναινέσεις στις περιώνυμες μεταρρυθμίσεις, αλλά χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις κοινωνικές συγκρούσεις, διεργασίες και συμφέροντα που τους αντιστοιχούν, υποφωτίζει ενδεχομένως κρίσιμες διαδικασίες που εκτυλίσσονται σε άλλες σφαίρες του κοινωνικού όλου.

2) Ένα δεύτερο σύνολο προσεγγίσεων επιχειρεί να διαχειριστεί την υπόθεση του «Δεκέμβρη» υπό το πρίσμα μιας θεώρησης με περισσότερο ολιστικές αξιώσεις, να συνδέσει δηλαδή τη σημερινή, δομική οικονομική κρίση με το υπέδαφος μιας κρίσης πολιτικής εκπροσώπησης που πλέον εκδηλώνεται ανοιχτά, όχι μόνο στην ελληνική περίπτωση, αλλά και με διεργασίες «πολιτισμικής εμβέλειας» που εκτυλίσσονται βαθύτερα στο κοινωνικό σώμα.

Κεντρική σε αυτού του τύπου τις θεωρήσεις είναι η παρουσία μιας υλικής πραγματικότητας που γίνεται όλο και πιο δυσμενής: η σημερινή παγκόσμια οικονομική κρίση δεν έρχεται παρά να παροξύνει φαινόμενα ήδη παρόντα, όπως η διεύρυνση των ανισοτήτων, η διαμόρφωση –ιδίως σε ό,τι αφορά τους νέους– ενός μαζικού αλλά εξατομικευμένου υποκειμένου, σε όλο και πιο βίαιες συνθήκες καταμερισμού εργασίας, χωρίς τις διόδους ατομικής ανόδου που διέθετε η προηγούμενη γενιά αλλά με υπονομευμένες τις, έστω ισχνές στην ελληνική περίπτωση, ασφαλιστικές δικλείδες ενός ορισμένου προνοιακού κράτους.

Σε αυτές τις υλικές συνθήκες καλείται να ανταπεξέλθει ένα κοινωνικό σώμα, ιδίως νεανικό, εμβραβισμένο εδώ και χρόνια σε μια εντελώς διαφορετική «υπαρξιακή» και αξιακή συνθήκη. Ο ύστερος καπιταλισμός, έστω στην ελληνική του εκδοχή, προήγαγε ως στάση ζωής την ηδονιστική, ατομικιστική φιλοδοξία,¹¹ ομού με ένα κλίμα κοινωνικά διάχυτης, και νομιμοποιημένης, μικροδιαφθοράς,¹² εντός του οποίου κοινωνικοποιούνται –αντικοινωνικά– οι νεότεροι. Όταν όμως η οικονομική κρίση, η υποχώρηση της ανάπτυξης κλπ., ακυρώνουν τον καθησυχαστικό ορίζοντα της κατ' ιδίαν ευημερίας,¹³ μια ολόκληρη νοοτροπία πλήττεται στον πυρήνα της, καθώς ο ματαιωμένος ιδιωτικός πλουτισμός συναντά τη διευρυμένη δημόσια φτώχεια.¹⁴

Όπου δημόσια φτώχεια σημαίνει συνολικά κατάργηση της διάκρισης δημόσιο-ιδιωτικό υπέρ του ιδιωτικού: υπονόμηση του δημόσιου αγαθού, των δημόσιων θεσμών (εκπαίδευσης, πρόνοιας, αναδιανομής), του δημόσιου χώρου και των κοινωνικών δεσμών, αλλά εν τέλει του δημόσιου πράγματος, που με άλλα λόγια μπορεί να ονομαστεί: το πολιτικό.

Η κρίση αυθεντίας των θεσμών, του πολιτικού συστήματος της μεταπολιτευτικής μας δημοκρατίας, ακόμη της κομματικής ένταξης και παρέμβασης, σημαίνουν ότι, σε ένα έδαφος σαν το παραπάνω, οι πολιτικοί τρόποι διαχείρισης, διάπλασης, έκφρασης των κοινωνικών αντιφάσεων, συγκρούσεων και συμφερόντων στο επίπεδο του πολιτικού εκλείπουν. Κρίση αντιπροσώπευσης, που σημαίνει αδυναμία διαμόρφωσης ευρύτερων συναινέσεων και ενσωμάτωσης των κοινωνικών αντιθέσεων σε ηγεμονικά πολιτικά προγράμματα.

Και τότε, η κοινωνία, καθυποταγμένη ως τα μύχια στις «αγορές της επιθυμίας»,¹⁵ την ίδια στιγμή που αναζητά, μάταια και όλως αντιφατικά, δεσμούς αλληλεγγύης, δεν είναι δύσκολο να αφηθεί σε μια «ατμόσφαιρα συνοπτικής απόρριψης ενός κόσμου χωρίς αναφορές»¹⁶ –οι νεότεροι, ευαίσθητοι δέκτες, μεγαλωμένοι όμως μέσα στο «σύστημα», χωρίς δυσκολία στρέφονται, συνολικά, εναντίον του, με τρόπο βίαιο, οργανωμένο, άγριο. Με μια βία τρομακτικά ακραία και μαζική, θεαματικά τηλεοπτική

και μαγικά επικοινωνιακή,¹⁷ κυρίως όμως αδιαμεσολάβητη.

Σε αυτή τη λέξη συμπυκνώνεται ίσως η ουσία των προσεγγίσεων που συζητάμε. Η άναρθρη βία, λέγεται εδώ, ενδέχεται να υπονοεί, έστω με τρόπο εξωπολιτικό¹⁸ ή αντιπολιτικό,¹⁹ ένα πολιτικό αίτημα: να προκαλέσουν γεγονότα, να αποκτήσουν πρόσβαση στην πολιτική συμμετοχή.²⁰ Και καθώς η «έλλογη διέξοδος» μοιάζει φραγμένη,²¹ καθώς ιδίως τα κόμματα (και δη της Αριστεράς) αδυνατούν να αναλάβουν το ρόλο του κόμβου που θα οργανώσει τη διαμαρτυρία, θα τη διαπαιδαγωγήσει και θα τη μετουσιώσει σε διαμόρφωση πολιτικής –εν ολίγοις θα τη διαμεσολαβήσει και θα την αντιπροσωπεύσει, συστοιχίζοντάς την με υπαρκτά κοινωνικά αιτήματα και «επιλύοντας» τις αντιφάσεις τους–, οι «εξεγερμένοι» στρέφονται στη βίαιη, σωματική, άμεση και αυθόρμητη άρνηση του κόσμου (του κόσμου τους) «εδώ και τώρα» και άνευ ετέρου. Μόνο που, με τη σειρά του, αυτός ο βίαιος τρόπος ενδέχεται να καταδεικνύει την «πλήρη ιδιωτικοποίηση των πολιτικών υποκειμένων», να αποτελεί δηλαδή την «τυπική αναπαραγωγή, αντεστραμμένα έστω, της κυρίαρχης ιδεολογίας»²² με μια πιο διαλλακτική διατύπωση, να ακυρώνει εν τη γενέσει του το αίτημα κοινωνικοποίησης και συλλογικότητας που άρρητα εκφράζεται²³ –και αυτή να είναι η μεγάλη αντίφαση του περασμένου Δεκέμβρη.

3) Αν όμως για την παραπάνω προσέγγιση η απουσία διαμεσολάβησης συνιστά τον πυρήνα του προβλήματος, για μία άλλη αποτελεί το σπέρμα μιας «λύσης». Πρόκειται, προφανώς, για την πιο θερμή δεξίωση της εξέγερσης του Δεκέμβρη.

Η οπτική αυτή αναγνωρίζει στην εξέγερση μια νέα δυναμική, μια σχεδόν μεσοσιανικής τάξεως τομή (Συμβάν, κατά Αλαίν Μπαντιού²⁴), που καταλύει «την ισχύουσα κανονικότητα»,²⁵ δηλαδή τη διάχυτη «μηδενιστική Πρακτική που δεσπάζει γύρω μας», και ως ριζική άρνησή της αντιτάσσει μια «ουσιωδώς ηθική στάση»²⁶ που συνίσταται στο ίδιο το γεγονός της εξέγερσης από μόνο του. Η εξέγερση-συμβάν έχει ένα υποκείμενο που είναι μη-υποκείμενο: το πολλαπλό, πολύσημο και πολυποίκιλο «πλήθος» (των Τόνι Νέγκρι, Μάικλ Χαρντ, Πάολο Βίρνο κ.ά.), που δεν είναι κανένα από τα «παραδοσιακά» ιστο-

ρικά πολιτικά υποκείμενα, δεν είναι ούτε νέοι, ούτε εργάτες, ούτε μεσαία τάξη, ούτε έθνος, είναι τα πάντα και τίποτα μαζί.²⁷ Αυτό το νέο υποκείμενο δεν διαθέτει μια ορισμένη συλλογική ταυτότητα, αλλά «είναι η ίδια η απουσία ταυτότητας».²⁸ Και ως τέτοιο, παράγεται ως «κοινό», με τρόπους που έρχονται σε ευθεία ρήξη με τους «παραδοσιακούς» τρόπους συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων στον βιομηχανικό καπιταλισμό: δηλαδή δικτυακά, αυτόνομα και χαλαρά, σαν «ένα πλέγμα από κόμβους χωρίς ανισομέρειες εξουσίας».²⁹ Κάτι σαν αναλογία του κατεξοχήν επαναστατικοποιημένου μέσου σήμερα, του Διαδικτύου –εξού και παράγει ένα είδος «χαστικού, μη συντεταγμένου δημόσιου λόγου».³⁰

Άλλωστε, ο λόγος εδώ δεν είναι το ζητούμενο, αφού ενδέχεται να αποτελεί και μέρος ενός προβλήματος προς υπέρβαση: των δογματικών βεβαιότητων, της κάθε είδους αυθεντίας, των ιστορικών νεωτερικών πολιτικών, σύμβολο των κατεστημένων κοινωνικών διαφοροποιήσεων, των ιεραρχικών δομών³¹ –όλα αυτά, το συμβάν της εξέγερσης τα αρνείται. Δεν έχει ταυτότητα, δεν θέλει να έχει, δεν έχει αιτήματα, δεν θέλει να έχει, αφού ταυτότητα, λόγο και αίτημα της εξέγερσης αποτελεί η εξέγερση η ίδια. Δεν έχει σχέδιο για μια εναλλακτική οργάνωση της κοινωνίας, δεν προτείνει ένα πρότυπο ζωής άλλο από το κυρίαρχο (οικογένεια, πανεπιστήμιο, πτυχίο, δουλειά, εισόδημα, κατανάλωση, οικογένεια και πάλι από την αρχή): η εξέγερση είναι, η ίδια, μια ριζική έξοδος από «την κατεστημένη εξουσία, ηθική και διανοητική», είναι η «επιτέλεση μιας νέας υποκειμενικότητας» (αφού το υποκείμενό της παράγεται μόνο από την εκφορά της),³² είναι η άμεση, αδιαμεσολάβητη πραγμάτωση, έστω φευγαλέα, μιας «δημοκρατικής ουτοπίας», της «αληθινής ζωής», η οποία δεν μπορεί να διαμεσολαβηθεί έλλογα παρά μόνο ενσώματα, θυμικά, ως «απελευθέρωση από τα χαλινάρια της κανονικότητας», ως «γιορτή, καρναβάλι, βίωμα»,³³ ως άμεση, χωρίς μεσολαβήσεις, καθυστερήσεις ή προσκόμματα πραγμάτωση κάθε ονείρου –εκεί όπου, νιτσεικά, συναντιέται η ζωή με τη δύναμη και «αίφνης η ζωή μετα-

μορφώνεται σε τέχνη [...] καθαρά ανθρώπινη, βίαιη, άγρια».³⁴

Αν λοιπόν πολιτική σημαίνει διαμεσολάβηση, τότε η εξέγερση, ιδωμένη από αυτή τη σκοπιά, είναι, εκουσίως, αντιπολιτική, είναι ρομαντική άρνηση της πολιτικής όπως είναι και άρνηση κάθε παραδεδομένης τάξης. Την ίδια στιγμή όμως, στο ίδιο πλαίσιο, η εξέγερση διεκδικεί το ρόλο της επαναθεμελίωσης της πολιτικής. Σύμφωνα με μια θεωρητική παράδοση εν πολλοίς μεταδομιστική (όπου συναντάμε θεωρητικούς όπως ο Ζακ Ρανσιέρ, ο Σλάβοϊ Ζίζεκ, η Σαντάλ Μουφ αλλά και ο Κόλιν Κράουτς κ.ο.κ.), η ίδια η πολιτική της ύστερης νεωτερικότητας «αποδέχεται τη γενική κοινωνική ισορροπία και προσβλέπει σε περιορισμένες αναδιανομές ωφελειών, ανταμοιβών και θέσεων»,³⁵ εγκαθιδρύοντας έτσι μια μετα-πολιτική, μετα-δημοκρατική συνθήκη «εδραίας συναίνεσης γύρω από τις θεμελιώδεις παραμέτρους της πολιτικής και κοινωνικής ζωής»,³⁶ εξοστρακίζοντας «εκτός συστήματος» κάθε αμφισβήτηση αυτής της συναίνεσης. Μετα-πολιτική, επομένως, καθόσον εξοστρακίζει τη σύγκρουση, τον ανταγωνισμό, που όμως συνιστά τον ζωτικό πυρήνα της ίδιας της δημοκρατίας. Υπό αυτή την έννοια, συμβάντα σαν του Δεκέμβρη, στο βαθμό που επανεπιβεβαιώνουν τη σύγκρουση, αναζωογονούν καταλυτικά ένα «κουρασμένο», συναινετικό σύστημα, που επιλέγει να καταπνίξει τις απαραιμίες, ωστόσο, εντάσεις που διαπερνούν μόνιμως το κοινωνικό πεδίο. Και υπό αυτή την έννοια, ξανασυναντάμε εδώ, παραδόξως, μία προβληματική ήδη γνώριμη από την προηγούμενη «ομάδα» προσεγγίσεων: με τα λόγια του Κώστα Δουζίνα, «όταν ένα αποκλεισμένο μέρος απαιτεί να ενταχθεί και είναι αναγκασμένο, για να το πετύχει, να αλλάξει τους ίδιους τους όρους της ένταξης, τότε συγκροτείται ένα νέο πολιτικό υποκείμενο, πέραν των ιεραρχικών και ορατών ομάδων».³⁷ Το πρόβλημα, λοιπόν, της πρόσβασης στο πολιτικό είναι και εδώ παρόν –μόνο που εδώ η πολιτική διαμεσολάβηση του κοινωνικού δεν είναι ζητούμενο αλλά μοιάζει κατάλοιπο μιας παρωχημένης ιστορικής φάσης, που δεν αντιστοιχεί με τις νέες μορφές που παράγει η ύστερη, μεταβιομηχανική νεωτερικότητα.

4) Αν η παραπάνω θεώρηση υποδέχεται ενθουσιωδώς τη ριζική άρνηση των παραδεδομένων, την άμεση, θυμική και αδιαμεσολάβητη κατάλυση κάθε ιεραρχίας και αυθεντίας, η τελευταία «ομάδα» προσεγγίσεων εστιάζει την κριτική της ακριβώς σε τέτοιες παραμέτρους της εξέγερσης, επιστρέφοντας, κατά κάποιον τρόπο, σε ορισμένες προβληματικές που συναντήσαμε ήδη στη δεύτερη ομάδα θέσεων.

Καθόλου τυχαία, η θεώρηση αυτή, λαμβάνοντας μεν υπόψη τα γενικότερα στοιχεία του «τοπίου», προτιμά να εστιάσει στην κρίση αυθεντίας των διαδικασιών και θεσμών κοινωνικοποίησης των νέων –θεσμών, δηλαδή, που σε άλλη γλώσσα θα λέγαμε ότι ακριβώς εγκαθίσσουν στους νέους έννοιες όπως ιεραρχία, αυθεντία, όρια. Φυσικά, πρόκειται για το σχολείο και την οικογένεια.

Η λέξη-κλειδί εδώ είναι η κρίση αυθεντίας, απότοκο της «προοδευτικής» ιδεολογίας και πρακτικής του αντι-αυταρχισμού και της φιλελευθεροποίησης στην οικογένεια και στο σχολείο. Ιδεολογία ουσιαστικά επιτρεπτική, που είτε θεωρεί «κάθε νόμο, κύρος και αυθεντία, του δασκάλου ή του πατέρα, κάτι εξ ορισμού κυριαρχικό»,³⁸ είτε, ας πούμε, οραματίζεται ένα σχολείο που θα «αφουγκράζεται τα παιδιά» για να συλλάβει την αλήθεια που κρύβουν μέσα τους αλλά δεν διδάσκει, δεν προϋποθέτει, δηλαδή, το μόχθο, την προσπάθεια, τον παιδεμό.³⁹

Ιδεολογία επιτρεπτική μεν, αλλά όχι χειραφετητική, τουλάχιστον για τις προσεγγίσεις που προτείνονται εδώ, καθόσον διατηρεί εκλεκτικές συγγένειες με την κυρίαρχη ιδεολογία του ύστερου, νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού: μια ιδεολογία κατ' ιδίαν απόλαυσης, χωρίς κανέναν Νόμο να της θέτει όρια.⁴⁰ Μια ατομικιστική, ηδονιστική ιδεολογία, που φορτώνει στην οικογένεια την αναπαραγωγή ενός υπερκαταναλωτικού τρόπου ζωής για τα παιδιά της⁴¹ (όπου η σχέση στοργής και αυστηρότητας των γονιών με τα παιδιά υποκαθίσταται από μια αέναη σειρά παροχών, σαν τα κινητά τηλέφωνα), ενώ η οικογένεια, με τη σειρά της, «υπερχρεώνει» το σχολείο με «ένα καθήκον που αυτό δεν μπορεί να αναλάβει»: την παροχή μιας «όσο το δυνατό πιο προσωποποιημένης εκπαίδευσης» ως διαβατήριο εισόδου του μαθητή σε μια εν κρίση

αγορά εργασίας –«όνειρο που ο μαθητής έχει δανειστεί από την οικογένειά του ως τόπο ιδιωτικής ευδαιμονίας».⁴²

Κάπως έτσι, η οικογένεια αρχικά και το σχολείο στη συνέχεια μοιάζει να υποστέλλουν καταστατικές τους λειτουργίες: τη μετάδοση μιας πολιτισμικής κληρονομιάς, την αρχή μιας αυθεντίας, τη χάραξη ορίων κλπ., πράγματα επίπονα δηλαδή.⁴³ Όμως αυτού του είδους η υποβάθμιση του σχολείου είναι μια επιλογή εντελώς συμβατή με το πλαίσιο του νεοφιλελεύθερου τεχνοκρατικού καπιταλισμού (όπως δείχνουν αναλύσεις σαν της Νατάσα Πολονύ). Μόνο που ακριβώς η απουσία μιας παιδαγωγικής σύγκρουσης (του παιδιού με τους γονείς, του μαθητή με τους δασκάλους του) είναι που γεννά τη βία, και όχι το αντίθετο. Αν λοιπόν προσεγγίσουμε κριτικά την εξέγερση του Δεκέμβρη, μας λέει αυτή η οπτική, θα πρέπει, απορρίπτοντας τον «φιλονεικό λαϊκισμό»⁴⁴ της απροϋπόθετα θετικής υποδοχής του γεγονότος, να εξετάσουμε τις πολλαπλές συνάψεις της επιτρεπτικής μας ιδεολογίας με την ίδια την κυρίαρχη ιδεολογία, την οποία οι «εξεγερμένοι» αρνούνται, ενδεχομένως όμως αναπαράγοντάς την.

Είναι προφανές ότι μια ταξινόμηση όπως αυτή σχηματοποιεί στο έπακρο, ακόμη κι αν αναδεικνύει εν μέρει τις εσωτερικές εντάσεις κάθε «δέσμης» προσεγγίσεων. Ωστόσο, διατηρεί, νομίζω, τη χρησιμότητά της προκειμένου να διατυπωθούν και να διερευνηθούν ορισμένα ερωτήματα που διαπερνούν το σύνολο των προσεγγίσεων και παραμένουν, αναγκαστικά, εκκρεμή.

Α. Ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα που τίθενται είναι αυτό της κρίσης αντιπροσώπευσης. Κοινή είναι η διαπίστωση της απονομιμοποίησης «παραδοσιακών» πολιτικών τρόπων, ιδίως σε ό,τι αφορά την κομματική ένταξη αλλά και την αδυναμία διακυβέρνησης, δηλαδή συμπύκνωσης των κοινωνικών συμφερότων και διαμόρφωσης ευρύτερων συναινέσεων. Ιδίως αναφορικά με τους νέους, είναι εμφανής η ένταση ανάμεσα στη ματαίωση των αυξημένων προσδοκιών και την ισχυρή πολιτική τους διαχείριση. Το ερώτημα είναι αν το όποιο υποκείμενο της εξέγερσης (είτε ίσως συνολικά η κοινωνία) επιζητά εκ νέου πρόβλεψη στην πολιτική εκπροσώπηση,

πιθανόν με νέες μορφές, την οποία όμως προς το παρόν κανείς δεν μπορεί να εγγυηθεί αποτελεσματικά, ή αν την αρνείται ριζικά, επιλέγοντας υπέρ πιο άμεσων και αδιαμεσολάβητων μορφών έκφρασης, εξού ίσως και εξαιρετικά βίαιων, που ωστόσο ενδέχεται να ακυρώνουν το ίδιο το αίτημα.

Β. Η δημόσια συζήτηση περιστράφηκε αναπόφευκτα γύρω από το ζήτημα της βίας: στοιχείο κυρίαρχο, διάχυτο, που προσέδωσε στην εξέγερση έναν χαρακτηριστή οργή απέναντι σχεδόν σε ό,τι θα μπορούμε να αντιπροσωπεύει την κοινωνία όπως οργανώνεται σήμερα. Στις προσεγγίσεις που προχωρούν πέρα από την καταδίκη ή την άνευ όρων αποδοχή, αυτή η καταλυτική βία, που ίσως προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο «πολιτικοποίησης» της εξέγερσης –και ιδίως των νεότερων από όσους συμμετείχαν σε αυτήν–, θεωρείται είτε ως αντιπολιτικό στοιχείο, που ακυρώνει τη δυνατότητα μιας έλλογης πολιτικής διατύπωσης κοινωνικών αιτημάτων, είτε ως αναγκαίο συστατικό μιας ουσιωδώς πολιτικής και ηθικής στάσης. Παραμένει ωστόσο ανοιχτό το ερώτημα αν αυτή η οργισμένη, θυμική αντίδραση αντανακλά ένα δυναμικό βίας που συσσωρεύεται σε κάθε πόρο του κοινωνικού σώματος, αν το αναπαράγει με άλλους όρους ή αν ανθίσταται σε αυτό –εν τέλει, αν σηματοδοτεί ή αν ακυρώνει τη χειραφέτηση των κοινωνικών υποκειμένων, ενδεχομένως σε σύγκρουση με πιο γνώριμες, πολιτικές οδούς. Σε κάθε περίπτωση, το ερώτημα γιατί η βία γίνεται το προσφορότερο μέσο στα χέρια των νέων εξεγερμένων συνδέεται ευθέως με το προηγούμενο ερώτημα, περί μορφών, αιτημάτων και δυνατοτήτων πολιτικής έκφρασης και εκπροσώπησης –αλλά και εγείρει το ζήτημα αν η βία αυτή παράγεται από μία έρπουσα μηδενιστική διάθεση των «μταιωμένων» νέων απέναντι στην κοινωνία συνολικά, διάθεση που πλέον «πολιτικοποιείται» και «ιδεολογικοποιείται».

Γ. Ο διαπιστωμένος διαταξικός χαρακτήρας της εξέγερσης θέτει και το ζήτημα της ταυτότητας του υποκειμένου της. Ποιο είναι αυτό το υποκείμενο που θέλει ή δεν θέλει να εκπροσωπηθεί πολιτικά; Διαμορφωμένο σε ένα περιβάλλον υπονόμησης των «παραδοσιακών» σταθερών ταυτοτήτων, σε ένα νεφέλωμα δυνά-

μει άπειρων διαθέσιμων ταυτοτήτων και επιλογών προσωπικής βιογραφίας, σε ένα κλίμα απίσχνασης των διαύλων κοινωνικοποίησης και άρα συγκρότησης ταυτότητας (οικογένεια, σχολείο, κόμματα, τάξεις), αυτό το μυθικό «υποκείμενο» άραγε επιζητεί μια νέα ταυτότητα ή αρνείται την ταυτότητα συνολικά; Είναι πρόβλημα ή κατάκτηση η απουσία ταυτότητας, σε ό,τι αφορά τη συλλογική του συγκρότηση και την πολιτική του έκφραση;

Δ. Το «υποκείμενο» αυτό μοιάζει με μια πρώτη ματιά να «απαντά» στην κρίση αυθεντίας της οικογένειας, του σχολείου, των πολιτικών θεσμών, στην απουσία διαμεσολαβήσεων και μιας διαδικασίας που θέτει όρους και όρια στην κοινωνική και πολιτική ύπαρξη των ατόμων, με το σύνθημα «πειθαρχία τέλος, ζωή μαγική». Και πάλι τίθεται ένα ερώτημα που επιδέχεται τουλάχιστον δύο δυνατές απαντήσεις. Πρόκειται για μια κίνηση επαναδιαπραγμάτευσης των όρων και των ορίων, των γνώριμων αλλά μη λειτουργικών πια διαδικασιών κοινωνικοποίησης, ή για μια κίνηση υπέρβασής τους με σκοπό την κατάκτηση ενός άλλου μοντέλου ζωής «εδώ και τώρα», που όμως ενδέχεται να αναπαράγει δομικά στοιχεία της συνθήκης από την οποία προκύπτει;

Ε. Ερώτημα που οδηγεί σε ένα άλλο, πέμπτο και τελευταίο, που ίσως συνοψίζει και όλα τα προηγούμενα. Αν δούμε την εξέγερση του Δεκέμβρη ως σύμπτωμα και συμπύκνωση μιας μακράς και υπόγειας διεργασίας, μπορούμε να διερωτηθούμε πώς αυτή μπορεί να τοποθετηθεί σε σχέση με το κυρίαρχο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό υπόδειγμα του ύστερου καπιταλισμού. Συνιστά μια ξεκάθαρη τομή και σύγκρουση ή παρουσιάζει παράδοξες συνέχειες και συγγένειες; Ακριβέστερα, η διάλυση του κοινωνικού δεσμού, η κατάλυση του δημόσιου –άρα και του πολιτικού– πράγματος, η εμβάπτιση στην ηδονιστική, μονίμως ανικανοποίητη και διακηρυγμένα επιτρεπτική εξατομίκευση, είναι στοιχεία που επικαθορίζουν αποφασιστικά τη συγκρότηση του κόσμου μας σήμερα. Η εξέγερση, λοιπόν, έρχεται σε καθολική ρήξη με αυτά, υποσχόμενη ένα άλλο υπόδειγμα συλλογικής ζωής, ή αντιθέτως αντιδρά στην υπαρκτή συνθήκη, αναπαράγοντας όμως και εσωτερικεύοντας συγκροτητικά της στοιχεία; Ή μήπως συνδυάζει τις δύο εκδοχές,

παράγοντας ή αναζητώντας ανέκδοτες μορφές και δυναμικές κοινωνικής και πολιτικής συμπεριφοράς;

Ας επιτραπεί να παραθέσω σχετικά την οξυδερκή διατύπωση του γάλλου πολιτολόγου Στεφάν Ροζές,⁴⁵ ο οποίος περιγράφει μια ανεπίλυτη προς το παρόν αντίφαση, καθοριστικής, νομίζω, σημασίας για το θέμα που συζητάμε. Ο Ροζές υποστηρίζει ότι μοιάζει να διαμορφώνεται πλέον καθαρά, στις ευρωπαϊκές τουλάχιστον κοινωνίες, ένας κοινωνικά διάχυτος «ιδεολογικός αντι-φιλελευθερισμός», με την έννοια ότι οι άνθρωποι «δεν αναγνωρίζουν τον εαυτό τους στην κανονική οικονομική πορεία των πραγμάτων, την ίδια στιγμή όμως που την υιοθετούν καθημερινά στις αγορές». Έτσι, από τα μέσα ήδη της δεκαετίας του '90, φαίνεται να εσωτερικεύουν παρόμοιες αντιφάσεις υπό μορφή μιας έντασης «ανάμεσα σε αυτό που λένε (μια έγνοια για κοινωνική αλληλεγγύη) και σε αυτό που κάνουν στην καθημερινή ζωή τους. Θέλουν να επωφεληθούν από την παγκοσμιοποίηση ως καταναλωτές, ωστόσο φοβούνται τις κοινωνικές της συνέπειες, ως εργαζόμενοι. Καταναλώνουν ψυχαναγκαστικά για να ξεχωρίσουν από τους υπόλοιπους, όμως ανησυχούν επίσης για το μέλλον του περιβάλλοντος [...] Στο τέλος, οι άνθρωποι διχάζονται και απαιτούν από τις πολιτικές δομές να επιλύσουν την αντίφαση που οι ίδιοι βιώνουν εντός τους». Από τη μια, λοιπόν, η προσδοκία επανεγκαθίδρυσης του διαρρηγμένου κοινωνικού δεσμού, από την άλλη η πλήρης εσωτερίκευση μιας αντίρροπης ατομικής στάσης –και όλο αυτό, μια αντίφαση, που για να επιλυθεί αναζητά μια προς το παρόν αδύνατη πολιτική διαμεσολάβηση. Θα μπορούσαμε άραγε να τοποθετήσουμε τον δικό μας Δεκέμβρη σε ένα πλαίσιο σαν αυτό, μιας αντίφασης που εκκρεμεί;

Μιας και έχουν περάσει επτά μήνες από τα γεγονότα του Δεκέμβρη, είναι ίσως ευχερέστερο να αναστοχαστούμε πάνω σε αυτά με μεγαλύτερη νηφαλιότητα και περισσότερη γνώση. Τα παραπάνω ερωτήματα είναι, νομίζω, κομβικά για τη συζήτηση, και προφανώς θα παραμένουν εκκρεμή για καιρό ακόμα. Θα μπορούσαμε ίσως να προσθέσουμε και ένα ακόμα, περισσότερο «επίκαιρο» πλην όμως απολύτως ουσιώδες: Τι ψήφισε ο

«Δεκέμβρης» στις πρόσφατες εκλογές; Τα μετρημένα και μετρήσιμα στοιχεία δίνουν μια πρώτη απάντηση, υποδεικνύοντας μια εκ πρώτης όψεως αντιφατική –και πάλι– στάση ανάμεσα στις μέρες του Δεκέμβρη και τις μέρες του Ιούνη. Οι ίδιες οι εκλογές, ως διαδικασία γνήσιας δημοκρατικής απόφασης που εν μέρει συμπυκνώνει τάσεις και διεργασίες του κοινωνικού σώματος, μπορούν να ανατροφοδοτήσουν τους προβληματισμούς σχετικά με το ερώτημα «τι είδους κληρονομιά άφησε ο Δεκέμβρης». Οι ορίζοντες των απαντήσεων μένουν, σε κάθε περίπτωση, ανοικτοί.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- * Εισήγηση στο σεμινάριο «Η νεολαία στην Ελλάδα σήμερα», που διοργανώθηκε στο πλαίσιο των Σεμιναρίων της Ερμούπολης, στις 6-7 Ιουλίου 2009, από το Κέντρο Πολιτικών Ερευνών του Παντείου Πανεπιστημίου. Ευχαριστώ τον Γιάννη Βούλγαρη για τις συζητήσεις.
- 1 Σταύρος Ζουμπουλάκης, «Τι ακριβώς συνέβη τον Δεκέμβριο;», *Νέα Εστία*, «Τι συνέβη τον Δεκέμβριο 2009;», τχ. 1819, Φεβρουάριος 2009, σ. 195.
  - 2 «Η “άτακτη σκέψη” ως γνωστική πρόκληση ή απόπειρα κατανόησης έναντι του αποτροπιασμού και της εξιδανίκευσης», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 103, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2008, σ. 6-8.
  - 3 Σπύρος Οικονομίδης, Βασίλης Μοναστηριώτης (επιμ.), *The Return of Street Politics? Essays on the December Riots in Greece*, The Hellenic Observatory, LSE, Μάιος 2009.
  - 4 Ολύμπιος Δαφέρμος, «The Society of Aphasia and the Juvenile Rage», στο *The Return of Street Politics?...*, ό.π.
  - 5 Ν. Μουζέλης, «On the December Events», στο *The Return...*, ό.π.
  - 6 Όθων Αναστασάκης, «The New Politics of the New Century», στο *The Return...*, ό.π.
  - 7 Νίκος Αλιβιζάτος, «Η πρόκληση της βίας: μια ήττα των μεταρρυθμιστών», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 199-200.
  - 8 Όθων Αναστασάκης, «The New Politics of the New Century», ό.π.
  - 9 Kevin Featherstone, «Street Protests in “Une Société Bloquée”», στο *The Return...*, ό.π.
  - 10 Νίκος Αλιβιζάτος, «Η πρόκληση της βίας: μια ήττα των μεταρρυθμιστών», ό.π.

- 11 Ενδεικτικά, Νικόλας Σεβαστάκης, «Σκέψεις για τη διαχείριση μιας εξέγερσης», *Νέα Εστία*, ό.π.
- 12 Τάκης Καμπύλης, «“Βία στη βία των μαθητών”», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 210-211.
- 13 Κατερίνα Λαμπρινού, Γιάννης Μπαλαμπανίδης, «“Το κράτος παρακράτησε”», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 233.
- 14 Γιάννης Βούλγαρης, «Η οργή της ανημπόριας», *Τα Νέα*, 11 Δεκεμβρίου 2008.
- 15 Νικόλας Σεβαστάκης, «Σκέψεις για τη διαχείριση μιας εξέγερσης», ό.π., σ. 309 επ.
- 16 Ανδρέας Πανταζόπουλος, «Grèce, l'impasse d'un “mouvement”, l'implosion d'une société», συνέντευξη στον Michel Vakaloulis, <http://vakaloulis.wordpress.com/2009/05/16/grece-1%e2%80%99impasse-d%e2%80%99un-%c2%ab-mouvement-%c2%bb-1%e2%80%99implosion-d%e2%80%99une-societe/>
- 17 Τάκης Καμπύλης, «“Βία στη βία των μαθητών”», ό.π.
- 18 Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, «Η κραυγή της αφωνίας και η αφωνία της πολιτικής», *Νέα Εστία*, ό.π., ιδίως σ. 278.
- 19 Γιάννης Παπαθεοδώρου, «Το σύμπτωμα και η κρίση. Τρία σημειώματα για μια εξέγερση που δεν έγινε», *Νέα Εστία*, ό.π.
- 20 Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, «Η κραυγή της αφωνίας και η αφωνία της πολιτικής», ό.π.
- 21 Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, ό.π. Κατερίνα Λαμπρινού, Γιάννης Μπαλαμπανίδης, «“Το κράτος παρακράτησε”», ό.π.
- 22 Γιάννης Παπαθεοδώρου, «Το σύμπτωμα και η κρίση. Τρία σημειώματα για μια εξέγερση που δεν έγινε», ό.π.
- 23 Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, «Η κραυγή της αφωνίας και η αφωνία της πολιτικής», ό.π.
- 24 «Το *συμβάν* είναι μια τροπικότητα της πολιτικής δράσης που δεν συγκαταλέγεται μεταξύ των θετικών στοιχείων της κατάστασης από την οποία προέκυψε και δεν είναι αναγώγιμη στο άθροισμα των παραγόντων που την κατέστησαν δυνατή», Κώστας Δουζίνας, «Τα νέα Δεκεμβριανά ή τιμώντας το όνομα», *Σύγχρονα Θέματα*, ό.π., σ. 108.
- 25 Σάββας Μιχαήλ, «...ότι το κράτος αυτού καθαιρείται ταχύ...», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 253.
- 26 «Συμβάντα και τέρατα», *Αυγή*, 21 Δεκεμβρίου 2008 [επτά φοιτητές και φοιτήτριες του Παντείου Πανεπιστημίου]

- ου απαντούν στην ανοικτή επιστολή επτά πανεπιστημιακών, «Ούτε δικτατορία, ούτε αναρχία – Δημοκρατία», *Καθημερινή*, 14 Δεκεμβρίου 2008].
- 27 Άκης Γαβριηλίδης, «Greek Riots 2008: A Mobile Tiananmen», στο *The Return...*, ό.π.
- 28 Άκης Γαβριηλίδης, ό.π.
- 29 Αλέξανδρος Κιουπκιολής, «Το πλήθος της μεταπολιτικής στους δρόμους της Ελλάδας, Πράξη Β΄: Η εξέγερση», *Σύγχρονα Θέματα*, ό.π., σ. 104.
- 30 Ματθαίος Τσιμιτάκης, «Εξέγερση και Διαδίκτυο», *Σύγχρονα Θέματα*, ό.π., σ. 29.
- 31 Αλέξανδρος Κιουπκιολής, «Το πλήθος της μεταπολιτικής στους δρόμους της Ελλάδας, Πράξη Β΄: Η εξέγερση», ό.π.
- 32 Άκης Γαβριηλίδης, «Greek Riots 2008: A Mobile Tiananmen», ό.π.
- 33 Αλέξανδρος Κιουπκιολής, «Το πλήθος της μεταπολιτικής στους δρόμους της Ελλάδας, Πράξη Β΄: Η εξέγερση», ό.π.
- 34 Γιώργος Καράμπελας, «Υπέρ του δυνατού. Οι διανοούμενοι και η εξέγερση», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 216.
- 35 Κώστας Δουζίνας, «Τα νέα Δεκεμβριανά ή τιμώντας το όνομα», ό.π., σ. 109.
- 36 Αλέξανδρος Κιουπκιολής, «Το πλήθος της μεταπολιτικής στους δρόμους της Ελλάδας, Πράξη Β΄: Η εξέγερση», ό.π., σ. 105.
- 37 Κώστας Δουζίνας, «Τα νέα Δεκεμβριανά ή τιμώντας το όνομα», ό.π., σ. 109.
- 38 Θάνος Λίποβατς, «Μετατρέψτε την καταστροφική επιθετικότητα σε δημιουργική δραστηριότητα!», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 236-237.
- 39 Σταύρος Ζουμπουλάκης, «Τέσσερις σημειώσεις για το σχολείο», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 207.
- 40 Πάνος Παπαθεοδώρου, «Ο θυμός είναι δώρο ανάμεσα στις γενιές», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 298.
- 41 Θάνος Λίποβατς, «Μετατρέψτε την καταστροφική επιθετικότητα σε δημιουργική δραστηριότητα!», ό.π.
- 42 Ανδρέας Πανταζόπουλος, «Η δημοκρατία των παιδιών», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 270.
- 43 Μιχάλης Πάγκαλος, «Η αναζήτηση του θεού στην καπιταλιστική κοινωνία», *Νέα Εστία*, ό.π.
- 44 Σταύρος Ζουμπουλάκης, «Τέσσερις σημειώσεις για το σχολείο», ό.π.
- 45 Συνέντευξη του Stéphane Rozès, «Crise, imaginaire politique et reconstruction des représentations», στον ιστότοπο της Fondation Gabriel Peri, <http://www.gabrielperi.fr/Crise-imaginaire-politique-et>. Την επισήμανση αυτού του εξαιρετικού κειμένου, αλλά και πολύ περισσότερα, οφείλω στον Ανδρέα Πανταζόπουλο.

«ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ» ΗΜΙΥΠΑΙΘΡΙΩΝ ΧΩΡΩΝ: ΔΥΟ ΑΝΤΙΝΟΜΙΕΣ ΚΑΙ ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΟΞΟ

ΛΟΥΣΗ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ

. Αποτελεί κοινή πια συνείδηση πως η αυθαίρετη δόμηση είναι ίσως ένα από τα αρακτηριστικότερα δείγματα όχι μόνον της παθολογίας του συστήματος χωροαξικής και πολεοδομικής οργάνωσης της χώρας, αλλά της ίδιας της λειτουργίας του κράτους δικαίου. Έτσι, η μείζων εσμική αντινομία που παρατηρούμε σε σχέση με αυτήν δεν είναι τόσο η ανεπάρκεια της νομοθεσίας που την απαγορεύει ούτε η αδυναμία της τελευταίας να την αποτρέψει ούτε, τέλος, η χρησιμοποίηση του μέτρου της «νομιμοποίησης» αυθαιρέτων για την εξυπηρέτηση άθε είδους σκοπιμοτήτων. Είναι το γεγονός ότι η ίδια η έννομη τάξη εμφανίζεται να αντιμετωπίζει ως «δικαίω υφισταμένη» μια, κατά τα λοιπά, έκνομη

Λούση Κιουσοπούλου είναι δικηγόρος.

κατάσταση, την εσαεί διατήρηση της οποίας παζαρεύει έναντι ποικίλων ανταλλαγμάτων.

2. Η δεύτερη αντινομία σχετίζεται με το ρόλο της δικαιοσύνης. Παρότι η δικαιοσύνη είναι η μόνη που παραμένει αταλάντευτη τα τελευταία τριάντα περίπου χρόνια ως προς την ασυμβατότητα της αυθαίρετης δόμησης με τις διατάξεις του Συντάγματος, οι αποφάσεις της, δεν έχουν καταφέρει να θέσουν οριστικά φραγμό ούτε στη Βουλή ούτε στη διοίκηση, όπως επιβεβαιώνουν οι πρόσφατες εξαγγελίες για τη νομιμοποίηση των ημιυπαίθριων χώρων. Αν και το συγκεκριμένο πρόβλημα επηρεάζει αρνητικά τη λειτουργία πολλών τομέων της δημόσιας ζωής, η πρωτοτυπία όσον αφορά το επίμαχο ζήτημα έγκειται στο γεγονός ότι η περιφρόνηση των αποφά-

σεων της δικαιοσύνης δεν εκδηλώνεται σε ένα γενικό επίπεδο αρχών, αλλά έχει σάρκα και οστά: είναι τα κουφάρια των αυθαίρετων κατασκευών που παραμένουν εσαεί φυτεμένα απανταχού της Ελλάδας, διότι δεν υφίσταται μηχανισμός κατεδάφισής τους. Πρόκειται για μια αντινομία, που έχει σταθεί αιτία να καταδικασθεί η Ελλάδα από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για παράβαση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αποδοκιμάζει, ως αντίθετη με τη ευρωπαϊκή δημόσια τάξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, την αδυναμία της χώρας μας να εγγυηθεί την εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων στον συγκεκριμένο τομέα, να εγγυηθεί δηλαδή την κατεδάφιση των κατασκευών που έχουν κριθεί από τα δικαστήρια ως